

TERESA MIŚ, EWA BARAN
Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski

HALINA SIKORA
*Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Boguchwale*

ZMIANY CHARAKTERU GOSPODARSTW REGIONU PODKARPACIA W ASPEKcie POPRAWY ICH KONKURENCYJNOŚCI

1. Wstęp

Integracja polskiego rolnictwa z rolnictwem Unii Europejskiej wiąże się z wieloma wyzwaniem. Konieczna jest aktywna postawa rolników, właścicieli gospodarstw rolnych, aby podjąć działania dostosowawcze, stwarzające szansę rozwoju. Podstawową barierą rozwoju jest duża liczba małych obszarowo gospodarstw rolnych, co czyni je w zasadzie niezdolnymi do konkurencji z dużymi, wydajnymi gospodarstwami krajów UE. Ponadto uwzględnić należy niedoinwestowanie, niski poziom wykształcenia rolników i ograniczone możliwości pozyskiwania dochodów ze źródeł pozarolniczych [Kłodziński i Siekierski 1997, Miś i Kata 2001]. Jest to szczególnie istotne w warunkach rolnictwa regionu podkarpackiego, gdzie dominują małe gospodarstwa rodzinne o przeciętnej powierzchni 3,5 ha – o połowę mniejszej niż średnia krajowa [Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2002].

Konkurencja jako mechanizm ekonomiczny ujawnia się na rynku. Ten powszechnie znany fakt jako zjawisko towarzyszące przemianom systemowym powoduje, że uwzględniając regionalne zróżnicowanie uwarunkowań gospodarowania wpływających na procesy wytwarzania artykułów rolnych należy podejmować działania dostosowawcze do wymogów rynku. Dla polskiego rolnictwa istotne jest obecnie dobre rozpoznanie i dostosowanie się do reguł wspólnego rynku UE, wyznaczanych przez zasady wspólnej polityki rolnej (WPR). Po integracji z UE krajowa polityka rolna podlegać będzie trzem zasadom: jednolitości rynku, preferencji wspólnotowych oraz solidarności finansowej. Zasady WPR UE mogą stawiać polskich producentów rolnych w korzystnej sytuacji pod wa-

runkiem, że rolnicy zaczną podnosić konkurencyjność swoich gospodarstw, poprzez poprawę jakości produktów. Jak podaje Kłodziński i Fedyszak-Radziejowska [2003] obecnie w Polsce jest 20-30% gospodarstw, które mogą konkurować z rolnictwem UE. Im szybciej polskie gospodarstwa rolne nauczą się działać w warunkach konkurencji rynkowej, tym skuteczniej obronią swoją pozycję na krajowym rynku i będą mogły podjąć próbę zaistnienia na wspólnym europejskim rynku. W przededniu wejścia Polski do UE zauważyć można elementy konkurencyjności polskiego rolnictwa. Do elementów tych należy zaliczyć niższe koszty pracy, wyższą ekologicznie jakość produktów pochodzenia rolniczego, wynikającą z mniejszego zużycia nawozów mineralnych, środków ochrony roślin i stosowania metod produkcji bardziej przyjaznych dla środowiska, względnie obfite zasoby ziemi rolniczej w porównaniu do krajów Unii Europejskiej [Kościk 1999].

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wybranych cech gospodarstw rolnych, które mają istotne znaczenie dla kształtowania ich konkurencyjności oraz zamierzeń w zakresie prowadzonego gospodarstwa w aspekcie bliskiej integracji z UE. Gromadzenie materiału empirycznego odbywało się metodą wywiadu kwestionariuszowego z rolnikami. Sondażem diagnostycznym (przy użyciu kwestionariusza wywiadu) objęto reprezentatywną próbę 1723 respondentów - właścicieli gospodarstw rolnych regionu Podkarpacia, którzy współpracują z Wojewódzkim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Boguchwale. Badania zostały przeprowadzone w styczniu i lutym 2003 roku, a ich wyniki przedstawiono z podziałem na trzy grupy obszarowe gospodarstw: o powierzchni do 5 ha (przebadano 564 gospodarstw, tj. 33% ogółu), - od 5 do 10 ha (618 gospodarstw - 36%) oraz - od 10 do 30 ha (541 gospodarstw - 31%).

2. Zasoby produkcyjne i charakter gospodarstw

Ważnym czynnikiem przesądzającym o konkurencyjności gospodarstw jest czynnik ludzki i jego właściwości. Duża liczba małych gospodarstw wpływa na to, że w obecnych uwarunkowaniach gospodarczych regionu podkarpackiego zasoby pracy w rolnictwie są olbrzymie. Poza ilościową stroną zasobów pracy niezmiernie ważnym elementem wpływającym na konkurencyjność jest jakościowy wymiar osób kierujących gospodarstwami. Wynika to z wagi zarządzania - lokowanego obecnie jako czwarty wśród podstawowych czynników produkcji [Baran 1999].

Kłodziński i Fedyszak-Radziejowska [2003] oraz Moskal [1999] podają, że jedną z najważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich w kontekście integracji z UE jest niski poziom wykształcenia ludności - wyższe wykształcenie na wsi posiada 1,9% osób (w wieku od 15 lat), zaś w mieście 9,8%, średnie wykształcenie, odpowiednio: 15 i 34%. Ponadto polscy rolnicy wykazują słabe

umiejętności rozumienia tekstów pisanych i dokumentów. Walawender [2002] podaje, że na obszarze województwa podkarpackiego najwięcej osób ma wykształcenie podstawowe (36,1%) oraz zasadnicze zawodowe (26,4%). Udział osób z wykształceniem wyższym w ogóle ludności województwa podkarpackiego wynosi 5,7%, co plasuje je na 11 miejscu w Polsce, zaś z wykształceniem średnim – 23,1%.

Tabela 1

Struktura wykształcenia właścicieli gospodarstw

Wykształcenie	Grupy obszarowe gospodarstw					
	do 5 ha		5-10 ha		10-30 ha	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
podstawowe	89	15,8	97	15,7	81	15,0
zawodowe rolnicze	71	12,6	125	20,2	103	19,0
zawodowe nierolnicze	154	27,3	159	25,7	103	19,0
średnie rolnicze	84	14,9	111	18,0	150	27,7
średnie nierolnicze	122	21,6	96	15,5	62	11,5
wyższe	44	7,8	30	4,9	42	7,8
Razem	564	100	618	100	541	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Wyniki badań własnych przedstawione w tabeli 1 wskazują, że w strukturze wykształcenia zdecydowanie dominują rolnicy z przygotowaniem zawodowym (41,5%) oraz średnim (36,3%). Wykształcenie wyższe posiadało tylko 6,7% ogółu badanych. Zmiany sytuacji społecznej i gospodarczej związane z procesem integracji z UE i potrzeba umiejętnego korzystania z informacji rynkowych wymusza konieczność sprawnego wprowadzania zmian. Dlatego też duże znaczenie ma odpowiednie przygotowanie do zawodu i kierowania gospodarstwem rolnym. Wśród badanych wykształcenie rolnicze posiada 37,4% ogółu respondentów, co wskazuje na przewagę osób nie posiadających przygotowania zawodowego do prowadzenia produkcji rolnej. W wyróżnionych grupach lepszym przygotowaniem zawodowym charakteryzowali się właściciele gospodarstw obszarowo większych, a wśród rolników posiadających ponad 10 ha osoby takie stanowiły blisko 50% - z wyróżniającą się dominacją przygotowania na poziomie średniej szkoły rolniczej.

Rodzaj wykształcenia oraz wielkość gospodarstw zdają się przesądzać o strukturze prowadzonej produkcji rolnej. Okazało się, że ponad połowa badanych gospodarstw (51%) nie posiada określonego kierunku produkcji - szczególnie gospodarstwa o małej powierzchni - 69% tej grupy cechuje wielokierunkowy charakter (tabela 2). Ogólnie gospodarstwa największe cechowały się wyższym

stopniem specjalizacji wybierając najczęściej chów bydła mlecznego (29%), trzody chlewnej lub inny kierunek produkcji (m.in. drobiarstwo, sadownictwo). Zaznaczyć należy, że ze względu na lokalną różnorodność naturalnych warunków do produkcji rolnej (takich jak występowanie obszarów górskich i nizinnych, gleb bardzo dobrych i słabych) region posiada ograniczoną możliwość wyboru wąskiej specjalizacji w produkcji rolniczej.

Tabela 2

Kierunki produkcji w analizowanych gospodarstwach

Kierunek produkcji	Grupy obszarowe gospodarstw					
	do 5 ha		5-10 ha		10-30 ha	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
wielokierunkowy	387	68	339	55	152	28
bydło mleczne	28	5	119	19	159	29
trzoda chlewna	20	4	55	9	98	18
ogrodnictwo	37	7	21	3	11	2
pozostałe	92	16	84	14	121	23
Razem	564	100	618	100	541	100

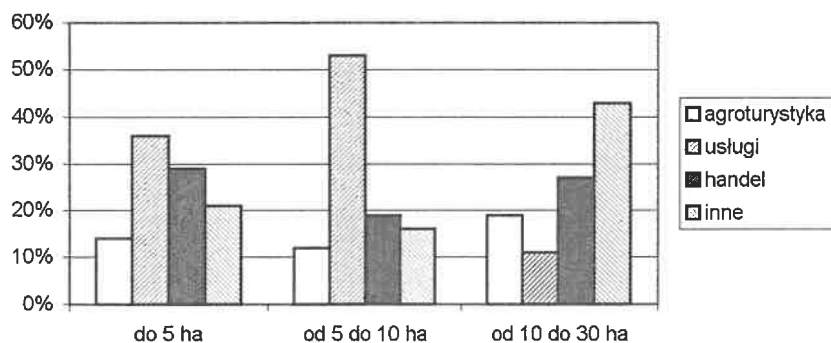
Źródło jak w tabeli 1.

Niekorzystna sytuacja dochodowa ludności rolniczej oraz ograniczony rynek pracy powodują że, alternatywą dla wielu rodzin rolniczych jest zwiększanie dochodów, poprzez rozwój działalności pozarolniczej. Ma to szczególne znaczenie w warunkach rozdrobnionego rolnictwa podkarpackiego, w którym na szeroką skalę występowało zjawisko dwuzawodowości - ograniczonej w latach 90-tych przez wzrost bezrobocia w efekcie zwolnień grupowych.

Użytkownicy badanych gospodarstw oprócz produkcji rolniczej czerpali dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej. Gospodarstwa prowadzące taką działalność stanowiły 6,4% ogółu badanych. Wyniki zaprezentowane na rysunku 1 świadczą o przewadze gospodarstw z działalnością usługową (średnio 32,4%), w tym głównie usługi transportowe i leśne. Ponadto około 10% rodzin rolniczych czerpie dochody z agroturystyki, zaś 25,2% z działalności handlowej. Należy zauważyć, że w gospodarstwach mniejszych obszarowo (tj. o powierzchni do 5 ha) oraz średnich (od 5 do 10 ha) - dominuje działalność usługowa, odpowiednio: 36 i 53%. Sytuacja taka wydaje się potwierdzać wyniki badań gospodarstw z 1999 r. uzyskane przez M. Lechwar [2001], które poza ograniczeniami finansowymi - wskazują na *niewystarczającą wiedzę o rynku i brak doświadczenia* (77,8% odpowiedzi) oraz *brak wiedzy i informacji o możliwościach prowadzenia działalności* (66,7%) jako najważniejsze bariery rozwoju działalności pozarolniczej w regionie.

Rysunek 1

Rodzaj działalności gospodarczej prowadzonej w gospodarstwach

Źródło: Jak w tabeli 1.

3. Zamierzenia na przyszłość w zakresie prowadzonej działalności

Badanie zamierzeń na przyszłość w zakresie produkcji rolnej zaprezentowane w tabeli 3 ujawniło, że głównie rolnicy z grupy o największym obszarze planują rozwój poprzez powiększenie skali produkcji. Odmienne plany wystąpiły w przypadku rolników prowadzących gospodarstwa o powierzchni do 5 ha – aż 67% z nich nie zamierza dokonywać żadnych zmian lub nawet 10% chce zrezygnować z produkcji rolnej. Takie postawy potwierdzają powszechną opinię, że jedynie gospodarstwa większe obszarowo mogą – poprzez specjalizację, wzrost skali produkcji i towarzyszącą im poprawę jakości – przedstawić atrakcyjniejszą ofertę towarową, stając się konkurencyjnym partnerem na szerokim rynku rolnym, co jest ważne w aspekcie procesu integracji.

Tabela 3

Plany rolników związane z gospodarstwem rolnym

Jakie są Pan(i) plany na przyszłość związane z gospodarstwem?	Grupy obszarowe gospodarstw					
	do 5 ha		5-10 ha		10-30 ha	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Powiększenie skali produkcji	93	16	154	25	274	51
Wprowadzenie nowego kierunku produkcji	40	7	48	8	38	7
Zaprzestanie produkcji	55	10	20	3	12	2
Bez zmian	376	67	396	64	217	40
Razem	564	100	618	100	541	100

Źródło: Jak w tabeli 1.

Nawiązując do wyników badań uzyskanych przez S. Moskała¹ [1999], z których wynika, że zaledwie 1-2% respondentów zamierzało zmienić kierunek produkcji i średnio 4% rolników planowało nieco zmodyfikować swoje gospodarstwo można stwierdzić, że nastąpiły pozytywne zmiany w świadomości rolników regionu podkarpackiego, o czym świadczą przedstawione wyniki badań własnych. Fakt, że prawie 50% ogółu rolników deklaruje podjęcie zmian w swoim gospodarstwie sugeruje podejmowanie wyzwań poprzez bardziej aktywne postawy kształtowania charakteru gospodarstw i ich rozwoju na przyszłość.

Doceniając znaczenie pozarolniczych źródeł dochodu 6,2% badanych - zamierza w niedalekiej przyszłości podjąć dodatkową działalność gospodarczą. Najwięcej takich deklaracji złożyli rolnicy posiadający ograniczone możliwości wzrostu produkcji rolniczej, ze względu na małą powierzchnię gospodarstw (tabela 4).

Wśród osób zainteresowanych wprowadzeniem dodatkowej działalności przeważają właściciele gospodarstw mniejszych obszarowo - o powierzchni do 5 ha w dużym stopniu zainteresowani agroturystyką oraz - od 5 do 10 ha - planujący podjąć różnorodną działalność, dostosowaną do lokalnych potrzeb i własnych możliwości.

Tabela 4

Zamierzenia rolników związane z wprowadzeniem działalności pozarolniczej

Wyszktałcenie	Grupy obszarowe gospodarstw					
	do 5 ha		5-10 ha		10-30 ha	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Działalność pozarolnicza (% w ogółem), w tym:	27	5	28	5	3	1
- agroturystyka	12	44,4	6	21,4	–	–
- usługi	5	18,6	6	21,4	2	66,7
- handel	1	3,7	–	–	–	–
- inne	9	33,3	16	57,2	1	33,3

Źródło: Jak w tabeli 1.

4. Podsumowanie

Przeprowadzone na terenie województwa podkarpackiego badania ankietowe gospodarstw rolnych wskazują na znaczne utrudnienia wzrostu ich konkurencyjności. Wśród badanych gospodarstw jest grupa rolników zainteresowanych ich rozwojem i wiążących swe plany na przyszłość ze specjalizacją i wzrostem skali produkcji rolniczej. Najczęściej są to jednostki obszarowo większe, których właściciele posiadają lepsze przygotowanie zawodowe i w większym stopniu są

¹ W latach 1995-1998 przebadano 1061 rolników prowadzących gospodarstwa na obszarze obecnego województwa podkarpackiego i małopolskiego.

podatni na zmiany. W przyszłości na tej grupie powinna koncentrować się towarowa produkcja rolna i dlatego słusznym wydaje się skierowanie odpowiedniej pomocy (doradczej i finansowej) do tych gospodarstw, służącej ich rozwojowi i poprawie konkurencyjności.

Jednocześnie pozytywne zmiany wsi rzeszowskiej powinny obejmować poprawę sytuacji materialnej ludności, co wiąże się z rozwijaniem działalności pozarolniczej. W przyśpieszeniu tych procesów niezwykle ważną rolę do spełnienia mają służby doradcze i wszelkie instytucje wspierające rozwój przedsiębiorczości dysponujące fachową wiedzą i możliwością przekazywania odpowiednich informacji.

Należy podkreślić, że prezentowane wyniki badań dotyczą grupy rolników współpracujących z doradcami rolnymi, a to oznacza, że mają oni szerszą wiedzę i w procesie integracji z Unią Europejską dostrzegają szansę na rozwój swoich gospodarstw.

LITERATURA

1. Baran E. (1999): Źródła niskiej konkurencyjności potencjału produkcyjnego w rolnictwie podgórskim i górskim. [w:] Potencjał ekonomiczno-produkcyjny i możliwości jego wykorzystania w agrobiznesie regionu karpackiego w aspekcie integracji z UE, cz. I, Rzeszów, s. 83-93.
2. Kłodziński M., Fedyszak-Radziejowska B. (2003): Dylematy polskiej wsi i polskiego rolnictwa w procesie integracji z Unią Europejską. *Wież i Rolnictwo*, nr 1, s. 75-85.
3. Kłodziński M., Siekierski Cz. (1997): Społeczno-ekonomiczne mechanizmy aktywizacji gospodarczej w procesie integracji z Unią Europejską. *Wież i Rolnictwo*, nr 1, s. 100-115.
4. Kościk B. (1999): Postawa rolników środkowej i wschodniej Polski wobec przemian społeczno-gospodarczych na wsi. *Wież i Rolnictwo*, nr 3, s. 32-39.
5. Lechwar M. (2001): Instytucje doradcze a rozwój lokalny, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* nr 1, s. 67.
6. Miś T., Kata R. (2001): Porównanie funkcjonowania rolnictwa krajów Unii Europejskiej i Polski. *Przegląd Tytoniowy*, nr 6, s. 2-5.
7. Moskal S. (1999): Psychospołeczne i kulturowe aspekty przebudowy wsi małopolskiej. *Wież i Doradztwo*, nr 4, s. 10-14.
8. *Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2002*. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów.
9. Walawender P. (2002): Problemy rynku pracy intelektualnej w województwie podkarpackim. [w:] *Społeczeństwo Podkarpacia na przełomie wieków*. Studia socjologiczne pod red. M. Malikowskiego, Wydział Nauk Społecznych, Rzeszów, s. 11-31.

TERESA MIŚ, EWA BARAN, HALINA SIKORA

ZMIANY CHARAKTERU GOSPODARSTW REGIONU PODKARPACIA W ASPEKCIE POPRAWY ICH KONKURENCYJNOŚCI

STRESZCZENIE

Perspektywa włączenia Polski w struktury UE wymusza działania dostosowawcze podmiotów gospodarczych do reguł konkurowania na wspólnym europejskim rynku. W rolnictwie województwa podkarpackiego działania te podejmowane są w specyficznych uwarunkowaniach wyznaczanych przez duże rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw, nadmiar zasobów pracy oraz wielokierunkową produkcję o małej skali i niską towarowość gospodarstw. Okoliczności te wpływają na słabe związki z rynkiem rolnym i są podstawową barierą poprawy konkurencyjności gospodarstw. W opracowaniu analizowano wybrane cechy gospodarstw rolnych, które mają wpływ na poprawę ich konkurencyjności. Analizą objęto 1723 podkarpackie gospodarstwa rolne, które współpracują z Wojewódzkim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

TERESA MIŚ, EWA BARAN, HALINA SIKORA

THE CHANGES OF FARMS CHARACTER IN THE REGION OF PODKARPACIE – INCREASE OF COMPETITIVENESS

SUMMARY

The perspective of including Poland to structures of UE constraints an adaptational actions by economical subjects to principles of competition on the common european market. In agriculture of the Podkarpackie province this actions are undertaking in specific conditions creating by high level of crumbled farms, structure, surplus of labour resources and their low quality and multidirectional production with low scale and amall market production. This circumstances are influencing on the weak connections with agricultural market and they are the base barriers of improvement of competitiveness of farms.

In the study they were analysed the chosen features of farms which are having an inclucece of improvement processes (competitiveness, competitive power). To an analyse were included 1723 farms in the Podkarpacie province which are cooperating with WODR in Boguchwała.